

DIJALOG IZMEĐU KATOLICIZMA I PRAVOSLAVLJA

Ratko Perić

Uvodne napomene

Za bolje razumijevanje suvremene pojave ekumenizma s katoličke strane neka nam posluže dvije-tri zanimljive geste. Godine 1951. Grčka Pravoslavna Crkva slavila je 1900. obljetnicu dolaska sv. Pavla apostola na grčko tlo. Na te crkvene proslave bile su pozvane sve pravoslavne Crkve. Pismom atenskog arhiepiskopa i primasa Grčke, Spiridiona, pozvana je također i Rimaska Crkva. Međutim, Sveta je Stolica odgovorila negativno: »Vrhovni svećenik, koji zahvaljuje Vašoj Ekscelenciji na pozivu, žali što se nalazi u situaciji da ga mora otkloniti«. U pismu nigdje spomena o pravoslavnoj Crkvi u Grčkoj, nego samo o svečanostima »u toj slavnoj zemlji«, odnosno »u toj naciji«. Pismo uljudno završava: »Ne mogu drugo nego revno prenijeti Vašoj Ekscelenciji ovu častnu poruku moleći Vas da primite izraze moga osobita poštovanja«. Pismo je potpisao tadašnji zamjenik u Državnom tajništvu Giovanni Battista Montini.¹

Jedanaest godina poslije, 1962, jednakom mjerom uzvraćaju pravoslavni na čelu s ekumenskim patrijarhom Atenagorom I. na službeni poziv Tajništva za jedinstvo kršćana da pravoslavne Crkve pošalju svoje promatrače na prvo zasjedanje Drugog vatikanskog sabora: »Ekumenski patrijarhat, sabran na Sinodu, nakon što je promotrio pitanje, ocijenio je u dogovoru s drugim autokefalnim Crkvama da slanje pravoslavnih promatrača na taj Koncil nije moguće«.²

Završilo prvo zasjedanje 1962. Umro papa Ivan XXIII. 1963. Izabran G. B. Montini za Papu i uzeo ime Pavao VI. Tajništvo za jedinstvo kršćana, osnovano još 1960. godine, intenzivno radi i kontaktira. Ekumenska se situacija počinje odmrzavati. Dapače, nakon onih ledenih odgovora, nastupila je prava lavina ekumenske topline, susretanja, grljenja, praštanja i suza. Prigodom otvaranja drugog zasjedanja Sabora, osvrćući se na prisutnost promatrača drugih kršćanskih Crkava i crkvenih zajednica, papa Montini izgovara riječi koje se nisu čule stoljećima: »Naš glas podrhtava, naše srce lupa, jer koliko je njihova sadašnja blizina za nas neizreciva utjeha i preslatka nada, toliko nas njihova postojana odijeljenost duboko žalosti. Ako bi nam bilo kakva krivnja za tu odijeljenost bila ubrojena, molimo zato Boga za oprostjenje i tražimo oprostjenje od braće koja bi se od nas osjetila uvrijeđenima; i spremni smo također,

¹Usp. E. FORTINO, *Il dialogo tra cattolici ed ortodossi — panoramica e prospettive*, in: *La Chiesa Cattolica oggi nel dialogo*, vol. IV, Centro pro unione, Roma 1982, str. 7.

²C. BOYER e S. VIRGULIN (a cura di), *Unità cristiana e movimento ecumenico*, vol. II (1961—1973), Stadium, Roma 1975, str. 9.

što se nas tiče, oprostiti uvrede koje su bile usmjerene na račun Katoličke Crkve i zaboraviti bol koja joj je nanesena u dugu mizu nesloge i razjedinjenja».³

Taj isti Papa godine 1967. upućuje se na Fanar, ekumenskom patrijarhu u Carigradu, i to bez ikakva protokola, mimo svih običaja i tisućljetne prakse Crkve. Patrijarh Atenagora I. iste godine uzvraća Papi posjet u Vatikanu. I još nešto: na Papinu sprovedu 1978. bili su predstavnici gotovo svih pravoslavnih Crkava, među njima i Grčke.

Duga povijest razdvojenosti koja je trajala između Rimske i Carigradske Crkve, počevši od Focijeve afere (858—886), preko Cerularijeve i Humbertove uzajamne ekskomunikacije (1054), do posljednjih desetljeća ovoga stoljeća, konačno je završila tek na završetku Drugoga vatikanskog sabora, 7. prosinca 1965. Tada je pred svim koncilskim ocima i kršćanskim promatračima pročitana zajednička izjava Rimskog biskupa i Ekumenskog patrijarha *Pénétrés de reconnaissance* (Prožeti zahvalnošću), zatim Papino pismo *Ambulate in dilectione* (Hodite u ljubavi) i Patrijarhov tomos *Ho Theos agape estin* (Bog je ljubav). Svojom zajedničkom izjavom Papa i Patrijarh »žale i brišu iz sjećanja i iz Crkve izreke izopćenja... (1054)... i prepuštaju ih zaboravu«.⁴ Iako se taj čin izravno odnosi na dvije spomenute Crkve (točnije: na Cerularija i Humberta), ipak se njegov blagoslovljeni učinak osjetio i u cijelom kršćanskom svijetu.

1. Teološki stav II. vatikanskog sabora prema pravoslavnim Crkvama

Oci Drugog vaticanuma ekumenskim dekretom *Unitatis redintegratio* svečano su i službeno priznali crkvenu stvarnost istočnih pravoslavnih Crkava, i pretkalcedonskih i onih bizantske predaje.

Sabor priznaje da je od početka kroz duga stoljeća postojalo doktrinalno i sakramentalno zajedništvo između Crkava Istoka i Zapada, pod ravnateljstvom Rimske Stolice. Na istoku postoji više patrijarhata i mjesnih Crkava koje njeguju takvo zajedništvo. Da bi ga očuvale, te su

Crkve u prošlosti mnogo trpjele, a i danas trpe. Oduvijek je postojala različitost u prihvaćanju apostolske baštine na liturgijskom i disciplinskom planu (usp. UR, 14).

Dekret također ističe ljubav istočnih kršćana prema presvetoj euharistiji, po kojoj se Crkva izgrađuje i raste, a u koncelebraciji hijerarhâ očituje zajedništvo. Kod istočnjaka vrlo je uočljivo i hvalevrijedno čašćenje Blažene Djevice Marije i svetaca. Budući da Katolička Crkva prizna Pravoslavnoj Crkvi svećeništvo i biskupstvo, na liniji apostolskoga nasljedstva, moguće je i preporučljivo neko »zajedničenje u bogoštvlju« (usp. UR, 15).

³ PAPA PAVAO VI., *Govor na otvaranju drugog zasjedanja II. vatikanskog sabora*, u *Enchiridion Vaticanum*, 1, Ed. Dehoniane, Bologna 1979 (11. izd.), str. [106], (br. 175—176).

⁴ *Enchiridion Vaticanum*, 2, ED, Bologna (11. izd.), str. 500—513, navod na str. 504 (br. 497).

Disciplinska različitost ne škodi jedinstvu, nego se čak može radije smatrati ukrasom opće Crkve (usp. UR, 16).

Isto tako način izricanja vjerskih istina metodološki je bio različit na Istoku i Zapadu. Takav se pristup ne bi smio promatrati kao da je bio u međusobnoj oprčenosti, nego daleko više u uzajamnom dopunjavanju (usp. UR, 17). Unatoč tome što imamo toliko toga zajedničkoga, ipak nema onoga punog jedinstva koje bi moralo postojati među braćom ako želimo odgovoriti Isusovoj volji i učinkovito navješćivati njegovo Evanđelje svijetu.

2. Svepravoslavne konferencije na Rodosu

Određeni odgovori i stavovi prema katolicima, iako ne u strogo teološkom, nego više u praktičnom smislu, došli su sa strane pravoslavlja u vrijeme pripreme i održavanja Drugog vatikanskog sabora kad su se na otoku Rodosu organizirale tri Svepravoslavne konferencije.

Na prvoj konferenciji (24. IX — 1. X. 1961) zaključeno je da se nastavi s razvijanjem odnosa s Katoličkom Crkvom u Kristovu duhu. Također je izražena potreba Ekumenskog svepravoslavnog Sinoda ili Koncila.⁵

Na drugoj konferenciji (26—28. IX. 1963) odlučeno je da se može ući u dijalog s Katoličkom Crkvom na temelju jednakosti. Također svaka Crkva može, u svoje vlastito ime, poslati promatrača na Drugi vatikanski sabor.

Na trećoj konferenciji (1—15. XI. 1964) pošlo se korak dalje, pa je rečeno da kao prva etapa ekumenskih odnosa bude opće pripremanje pogodnih uvjeta i proučavanje tema koje će se raspravljati u budućem teološkom dijalogu. Prepušteno je također svakoj pojedinoj mjesnoj Crkvi da uđe u dijalog s Katoličkom Crkvom prema svojoj uvidavnosti, u svoje ime i na svoju vlastitu odgovornost.⁶ Zbog naglašene autonomije pojedinih pravoslavnih Crkava nisu se mogli ni očekivati drugačiji stavovi.

Pravoslavni patrijarhati i mjesne Crkve žive danas u veoma različitim društvenim uvjetima života. Najveći dio pravoslavnih živi u zemljama pod marksističkim političkim poretom. To su ove Crkve: Ruska, Srpska, Rumunjska, Bugarska, Poljska, Čehoslovačka, Gruzijaska i Finska. Jedan je dio pravoslavlja okružen islamskim svijetom: Carigradski, Antiohijski i Aleksandrijski patrijarhat. Jeruzalemski živi u posebnim uvjetima, a samo su dvije Crkve, u Grčkoj i na Cipru, s pravoslavnim stanovništvom u većini.

I. KRŠĆANSKI DIJALOG SRCA I UMA

Održavanje Drugog vatikanskog koncila i triju Svepravoslavnih rodoskih konferencija sigurno je označilo novo vrijeme i početak dijaloga ljubavi u kršćanskoj ekumeni. Nazočnost pravoslavnih promatrača na Sa-

⁵ Usp. C. BOYER e D. BELUCCI, *Unità cristiana e movimento ecumenico*, Testi e Documenti, vol. I, Roma 1963, str. 263—265.

⁶ Usp. E. FORTINO, *nav. dj.*, str. 9.

boru pospješila je važan korak u razmrzavanju situacije i u promicanju međusobna poštovanja i razumijevanja. Promatrači su se mogli uvjeriti na izvorima o stanju u Katoličkoj Crkvi i iz prve ruke izvijestiti o tome svoje crkvene zajednice.

1. Dijalog ljubavi

Rasterećenju opće klime i razoružanja duhova uvelike su doprinosili nazmjenični posjeti vrhovnih glavara i raznih delegacija između Svete Stolice i pojedinih pravoslavnih Crkava. Papa Pavao VI. susreće se u Jeruzalemu s grčko-pravoslavnim patrijarhom Venédiktosom, 5. siječnja 1964, zatim istoga dana s ekumenskim patrijarhom Atenagorom I, duhovnim glavarom pravoslavnog Istoka. U zajedničkoj izjavi Papa i Patrijarh istaknuli su da se »taj susret mora smatrati bratskim gestom, nadahnutim ljubavlju Krista koji je svojim učenicima ostavio najveću zapovijed da se međusobno ljube, praštaju uvrede do sedamdeset puta sedam i da se uzajamno sjedine«. ⁷ Najiznenadniji bijaše pohod pape Pavla VI. Carigradu, 25. VII. 1967, zatim uzvratni patrijarhov posjet Papi, 26—28. X. iste godine, te zajednička izjava u kojoj je značajna osobito ova misao: Premda ima još točaka koje treba rasvijetliti i zapreka koje valja nadvladati da se dođe do punine jedinstva, ipak »oni se raduju da je njihov susret mogao doprinijeti tome da se njihove Crkve otkriju još više kao sestrinske Crkve«. ⁸ To je prvi put nakon tisućljetnog odjeljenja da se te dvije Crkve, to jest Katolička i Pravoslavna, uzajamno priznaju i prepoznaju kao *sestre*. Papa je doduše već u Carigradu izrazio o tome svoje mišljenje, ali u obliku pitanja.

Spomenimo još dva vrhunska posjeta i susreta. Godine 1979. papa Ivan Pavao II. posjećuje carigradskog patrijarha na Fanaru, Dimitrija I. na blagdan sv. Andrije apostola, Petrova brata (30. XI). Tom prilikom Papa je održao govor u kojem je dominirala ideja njegove »nestrpljivosti za jedinstvom«. ⁹ A 13. svibnja 1983. po prvi put posjetio je Vatikan jedan grčko-pravoslavni patrijarh iz Antiohije, Hakim IV.

Na razini pojedinih Crkava postoje razmjene delegacija, uzajamni kontakti i posjeti, kao što su prigodom Papine krunidbe (Ivan Pavao I. i Ivan Pavao II. 1978) ili prigodom patrijarhâ (Pimen u Moskvi, 1971; Justin u Bukureštu, 1977). Zatim teološki razgovori s Ruskom Pravoslavnom Crkvom: Lenjingrad 1967, Bari 1970, Zagorsk 1973, Trento 1975. Tu se više govorilo o društvenim pitanjima, dok je pravi teološki dijalog otpočeo u Odesi kraj Crnoga mora, 12—16. listopada 1978. S drugim Crkvama odnosi su u nešto manjem opsegu ili čak zahlađenju, ali ipak postoje i nastoje se svjesno njegovati. S obzirom na Srpsku Pravoslavnu Crkvu, vrijedno je spomenuti da su joj predstavnici Tajništva za jedinstvo kršćana u više navrata dolazili u posjet. Posljednji posjet bio je u kolovozu 1982. godine, a Državni tajnik kardinal Casaroli susreo se

⁷ C. BOYER e S. VIRGULIN, *nav. dj.*, str. 77.

⁸ *Enchiridion Vaticanum*, 2, str. 1397 (br. 1726).

⁹ TAJNIŠTVO ZA JEDINSTVO KRŠĆANA, *Information Service* (englesko izdanje), Vatikan, IV/1979, str. 23. Papin govor, str. 22—24.

s patrijarhom Germanom 3. srpnja 1985. u Beogradu. Nije nam poznato da je Srpska Pravoslavna Crkva odgovarala na takve posjete, iako je bilo zgodnih prilika za to (izbori ili sprovodi papâ). Ipak između Svete Stolice i pravoslavlja u cjelini postoje stalni kontakti i suradnja, i to na različitim razinama i s raznolikim učincima. Ponajprije razmjena informacija o stanju u vlastitim Crkvama. Zatim otkrivanje dubokog zajedništva koje postoji između Katoličke Crkve i pravoslavnih Crkava.

Konačno kulturna razmjena i suradnja: stipendije, knjige, revije, simpoziji. Na primjer Tajništvo za promicanje kršćanskog jedinstva i Biskupske Konferencije Njemačke i Austrije omogućuju godišnje više od 60 stipendija studentima koji dolaze iz istočnih pravoslavnih Crkava. Takav način dijaloga, koji ide na dugi rok, sigurno može uvelike pripomoći da se pojmovi razbistruju, predrasude odstranjuju, atmosfera mijenja i stječe pravi uvid u stanje dotične Crkve.

2. Teološki dijalog

Sve tamo do Koncila postoji »dijalog ljubavi«, s većim ili manjim rezultatima i koracima. Ima doduše zona koje još nisu uopće zahvaćene tim blagotvornim utjecajem, jer se radi ili o psihološkim preduvjerenjima ili o fanatičnim sredinama. Ali ne postoje samo izvanteološki motivi razdvojenja — povijesne, kulturne, psihološke i druge naravi — nego i stvarna teološko-doktrinalna razilaženja. I upravo je zato potreban teološki dijalog koji će u istini i ljubavi premostiti razlike i dovesti do željena jedinstva kad bude volja Božja.

Na desetu obljetnicu ukidanja uzajamnog izopćenja između Rima i Carigrada (1965—75) ekumenski patrijarh Dimitrios I. u svojoj poruci Papi najavljuje odluku o osnivanju Međupravoslavne komisije za teološki dijalog s Katoličkom Crkvom, kao i odluku o specijalnoj sinodalnoj komisiji Carigradskog patrijarhata za dijalog s Rimskom Crkvom. To smatra činom »koji poput hvalbenog miomirisa uzlazi k Bogu iz prentarihije jedne, svete, katoličke i apostolske Crkve u kojoj je Rimski biskup postavljen da predsjedava u ljubavi i časti«. ¹⁰

U spomenutu Međupravoslavnu komisiju ušlo je 14 pravoslavnih Crkava s po dva člana (Bugarska jedan). Srpska Pravoslavna Crkva odredila je tra činom »koji poput hvalbenog miomirisa uzlazi k Bogu iz pentarihije episkopa Danila Krstića i jeromonaha Atanasija Jevtića. Papa je tada sa svoje strane imenovao samo devetoricu teologa stručnjaka.

Prvi susret priprave Katoličke teološke komisije održao se u Rimu, u listopadu 1976. godine. A Međupravoslavna komisija sastala se dva puta: u lipnju i u studenome 1977. Zatim je izabran Mješoviti koordinacijski odbor u kojem se našlo po pet članova sa svake strane. Taj se odbor prvi put sastao u Rimu od 29. ožujka do 1. travnja 1978. On je priredio zajednički dokumenat, tj. *Polazište za teološki dijalog*. U njemu je naznačena *svrha* dijaloga: ponovna uspostava punoga jedinstva, ali imajući u vidu također cjelokupni razvoj u dvjema Crkvama tijekom

¹⁰ *Information Service*, II/1976, str. 2.

povijesti. Najviši izraz toga zajedništva jest u zajedničkom slavljenju Euharistije. Predložena *metoda* dijaloga sastoji se u započinanju od onoga što nas ujedinjuje, tj. polazeći od pozitivnih činjenica. Tijekom vremena doći će se i do onoga što nam nije zajedničko. Naznačeno je i nekoliko primarnih *tema* dijaloga. Među njima i sakramenti, ali ne pod vidom koji se odnosi na jedinstvo Crkve.¹¹ *Polazište za teološki dijalog* predan je dvjema pripremnim komisijama, katoličkoj i međupravoroslavnoj, na uvid i primjedbe.

Međutim, godine 1979, prigodom posjeta Fanaru, za blagdan sv. Andrije apostola, Ivan Pavao II. i patrijarh Dimitrios I. odlučili su osnovati *Međunarodnu mješovitu teološku komisiju* od 60 članova, 30 sa svake strane. U tu komisiju iz pravoslavlja kao cjeline ušli su zastupnici svih patrijarhata i Crkava. Srpska Pravoslavna Crkva izabrala je šumadijskog episkopa Savu Vukovića i prof. Radomira Rakića. A iz naše domaće Crkve ušao je banjalučki biskup Alfred Pichler. Time je otpočeo službeni teološki dijalog između katolika i pravoslavnih na najvišoj crkvenoj razini, jer su članovi komisije ne samo vrsni stručnjaci teolozi, nego i biskupi-episkopi, nadbiskupi-arhiepiskopi i kardinali.

Prvo plenarno zasjedanje Međunarodne mješovite teološke komisije održano je od 29. svibnja do 4. lipnja 1980. Započelo je na Patmosu, otoku sv. Ivana evanđelista, u čijem se Evanđelju nalazi poznati Isusov poziv na jedinstvo (Iv 17, 21), a nastavilo se na Rodosu, otoku koji je evangelizirao sv. Pavao apostol. Na tom je susretu proučen i odobren dokument *Polazište za teološki dijalog* što ga je 1978. izradio Mješoviti koordinacijski odbor. Također je određena točna tema dijaloga: *Misterij Crkve i Euharistije u svjetlu misterija Presvetoga Trojstva*. Između članova komisije formirane su tri potkomisije da preuzmu istu temu na obradu.

Izabran je i novi Mješoviti koordinacijski odbor da tri obrađene verzije pomno prouči, da od njih stvori sintezu te ih zajedno s izvornim verzijama potkomisija pošalje svim članovima komisije. Taj će dokument zatim poslati svim Biskupskim konferencijama svijeta i svim pravoslavnim Crkvama.

Prva se potkomisija sastala u Chevtagneu od 5. do 9. listopada 1980. Druga u Rimu od 27. do 30. prosinca iste godine.¹² A treća u Beogradu od 29. travnja do 2. svibnja 1981. Mješoviti koordinacijski odbor imao je susret u Veneciji od 25. do 30. svibnja 1981. Prostudirao je sve tri verzije spomenute teme o Misteriju Crkve i Euharistije u misteriju Presvetoga Trojstva, napravio sažetak i poslao ga članovima Međunarodne mješovite teološke komisije. U Mješovitom koordinacijskom odboru radili su s pravoslavne strane mitropolit banatski Nikola i prof. Stojan Gošević iz Beograda (vjerojatno umjesto episkopa Save i prof. Rakića).

Drugo plenarno zasjedanje Međunarodne teološke komisije održano je u Münchenu od 30. lipnja do 6. srpnja 1982. Na njemu je podnesen dokument *Misterij Crkve i Euharistije u svjetlu misterija Presvetoga*

¹¹ Usp. *Information Service*, II/1978, str. 5; E. FORTINO, *nav. dj.*, str. 12—14.

¹² Usp. *Information Service*, I/1981, str. 27.

Trojstva, i prihvaćen je u cjelini. Potom je, zajedno s *Polazištem za teološki dijalog* prvog Mješovitog koordinacijskog odbora, objavljen.¹³

Budući da se radi o veoma važnom teološkom tekstu koji su potpisali i katolički i pravoslavni predstavnici, donosimo njegov kratak pregled. U prvom poglavlju, gdje se govori o odnosu Euharistije i Presvetog Trojstva, otvara se rješenje dvaju pitanja koja su u prošlosti predstavljala ozbiljnu teološku muku: *Epikleza i Filioque*. Što se tiče Epikleze (zazivanje Duha Svetoga nad misne darove), u tekstu čitamo: »Duh pretvara (*metabolē*) svete darove u Tijelo i Krv Kristovu da se ostvari rast tijela koje je Crkva. U tom smislu cijelo je slavlje Epikleza koja u nekim momentima dolazi do jačeg izražaja. Crkva je u stalnoj Epiklezi« (I5c). Epikleza nije samo zaziv Duha Svetoga, nego i molitva za puni učinak svih sudionika na objavljenu Kristovu otajstvu. S obzirom na *Filioque* (i Sina) teolozi kažu: »Ne kaneći još riješiti poteškoće između Istoka i Zapada koje se tiču odnosa između Sina i Duha, možemo već sada zajedno reći da nam se ovaj Duh, koji izlazi iz Oca (Iv 15, 26) kao jedinog izvora u Trojstvu, i koji je postao Duh našega sinovstva (Rim 8, 15), jer je on također Duh Sina (Gal 4, 6), daje posebno u Euharistiji od toga Sina na kojem počiva u vremenu i u vječnosti (Iv 1, 32). Zato se Euharistijski misterij izvršuje u molitvi koja ujedinjuje riječi kojima je Riječ, postavši tijelom, ustanovila sakramenat i epiklezi u kojoj Crkva, potaknuta vjerom, moli Oca, po Sinu, da pošalje Duha da u jednom prikazivanju utjelotvljenoga Sina sve bude dovršeno u jedinstvu« (I, 6). Komisija je tako u ovom iskazu pokušala skupiti sve ono najbitnije što se kroz dugo vremena proučavalo neovisno u istočnim Crkvama i u Katoličkoj Crkvi.

U drugom poglavlju govori se o Euharistiji koja se slavi oko biskupa u lokalnoj Crkvi i njezinim ekleziološkim implikacijama. Slavljenjem Euharistije s biskupom stvara se također *koinonia* (zajedništvo) u Crkvi. Funkcija biskupa strogo je vezana uz euharistijski zbor kojem predsjedava. Ali biskup nije samo organizator zbora, nego i organska funkcija, sakramentalno primljena po ređenju od biskupa koji je imaju od prethodnih biskupa linijom do apostola. Po tom apostolskom nasljedstvu biskup je također znak zajedništva s Crkvom iz prošlih vremena, do apostolskoga doba. Stoga je zaređeni biskup u svojoj Crkvi jamac apostolstva i veza s drugim Crkvama. Zato se u Crkvi Euharistija ne može slaviti bez njega ili bez svećenika koji je s njim u zajedništvu.

Imajući u vidu da je to zajednički dokumenat, i pravoslavni i katolički, ove tvrdnje o sakramentima, svećeništvu, episkopatu, apostolskom nasljedstvu posebno su značajne u svojim posljedicama: jasno uzajamno priznanje valjanosti sakramenata, disciplina mješovitih brakova, djelomično zajedničenje u bogoštovlju.

U trećem poglavlju radi se o odnosu između mjesne i opće Crkve, ali pod vidom Euharistije. Iako postoje mnoga slavlja, ipak postoji samo jedan jedini misterij koji se slavi i u kojem se sudjeluje. Mnogostrukost

¹³ *Usp. Information Service*, II—III/1982, str. 59.

euharistijskog slavljenja u lokalnim Crkvama ne dijeli Crkvu, nego joj na sakramentalan način očituje jedinstvo. »Tijelo je Kristovo jedno i zato postoji samo jedna Crkva Božja. Istovjetnost jednog euharistijskog zbora s drugim dolazi odatle što svi istom vjerom slave isti spomen-čin, što svi blagujući isti kruh i pijući iz istoga kaleža postaju jedno te isto Tijelo Kristovo kojem su prijteľovljeni istim krštenjem« (III, 1). Dokumentat govori o *koinoniji* na trima razinama: lokalnoj, regionalnoj, uni-verzalnoj. Veze zajedništva među Crkvama jesu: vjera, sakramenti, ka-rizme, službe. S obzirom na službe, dokumentat govori o biskupskoj službi u mjesnoj Crkvi. Biskup nije odgovoran samo za svoju mjesnu Crkvu, nego je primio *episkopé* da bude suodgovoran za cijelu Crkvu. Biskupstvo opće Crkve povjereno je od Duha zajednici mjesnih biskupa u uzajamnu zajedništvo. To se zajedništvo izražava tradicionalno u »kon-cilskoj praksi«. Tu dokumentat završava, ostavljajući upravo ono naj-važnije pitanje: tko je »prvi u Crkvi«? Tekst naime govori o »zajedniš-tvu u patrijarhatu«, ali o ulozi patrijarha ne govori. Tako se nije doticao ni pitanja Rimskog biskupa u općoj Crkvi. A to sigurno neće moći mi-moići.¹⁴

Na plenarnom zasjedanju u Münchenu odlučeno je da se pristupi obradi daljnje teme: *Vjera, sakramenti, jedinstvo Crkve*. Taj je naslov razdije-ljen trima potkomisijama koje su o tome raspravljale. Prva se potko-misija sastala u Beču od 15. do 20. listopada 1982. Druga u Vršcu, od 25. do 29. listopada iste godine. A treća u Chambesyju od 27. do 30. pro-sinca 1982.¹⁵ Mješoviti koordinacijski odbor održao je zasjedanje u Ni-koziji na Cipru od 12. do 18. lipnja 1983. Od triju verzija koje su pod-nijele teološke potkomisije sačinjen je sažetak u kojem su obrađena dva pitanja: Vjera i zajedništvo u sakramentima, i Sakramenti inicija-cije: njihov odnos prema jedinstvu Crkve.¹⁶

Treće plenarno zasjedanje Međunarodne mješovite teološke komisije bi-lo je na Kreti od 30. svibnja do 8. lipnja 1984. Tu je iznesena spomenu-ta tema na raspravu. Što se tiče prvog pitanja: Vjere i zajedništva u sakramentima, u biti se slažu katolici i pravoslavni. Ali kad je došlo na red drugo pitanje, tj. odnos između sakramenata inicijacije i jedinstva Crkve, neki su pravoslavni teolozi postavili katolicima dva problema: a) zašto je toliki vremenski razmak između krštenja i krizme kod ka-tolika? (kod pravoslavnih je istovremeno), i b) zašto se izokrenuo redo-slijed sakramenata: Euharistija prije krizme? (kod pravoslavnih krštenje i krizma zajedno, tek kasnije Euharistija). Katolici su odgovorili da je to praksa Rimske Crkve od pamtivijeka, od sv. Hipolita iz 3. stoljeća. Ne radi se o načelima, nego o liturgijskoj praksi. Međutim, odgovori nisu zadovoljili,¹⁷ pa je tekst vraćen Koordinacijskom odboru da ga radi

¹⁴ Tekst dokumenta *Misterij Crkve i Euharistije u svjetlu misterija Presve-toga Trojstva*, u *Information Service*, II—II/1982, str. 107—112.

¹⁵ Usp. *Information Service*, IV/1984, str. 98.

¹⁶ Usp. *ondje*, str. 98—99; *Information Service*, III/1983, str. 81.

¹⁷ Usp. J. Card. WILLEBRANDS, *Il dialogo ecumenico ad un ventennio dal Concilio Vaticano II*, in *Portare Cristo all'uomo*, II, Pont. Università Urba-niana, Roma 1985, str. 18. E. F. FORTINO, *Il dialogo tra la Chiesa Cattolica e la Chiesa Ortodossa*, *ondje*, str. 72. Vidi također *Information Service*, II—III/1984, str. 67.

i uskladi, pa će vjerojatno biti prihvaćen na zasjedanju u Bariju 1986. Na tom trećem plenarnom zasjedanju izabrana je i daljnja tema dijaloga: *Sakrament Reda u sakramentalnoj strukturi Crkve, posebna važnost apostolskog nasljedstva za posvećenje i jedinstvo naroda Božjega*. Tema je razdijeljena trima potkomisijama. Prva se komisija sastala u Poljskoj, druga u Rimu u prosincu 1984. Treća se sastala u Bariju u veljači 1985.

Mješoviti koordinacijski odbor sintetizirao je dokument u lipnju 1985. da ga podnese na *Četvrtom* plenarnom zasjedanju Međunarodne komisije koje će se održati u Bariju, u lipnju 1986.

3. Poteškoće i perspektive

Već na trećem susretu Međunarodne teološke komisije pokazale su se određene poteškoće u teološkom dijalogu koje, u očima katolika, ne predstavljaju ozbiljan problem, ali su pravoslavni na tome zabrinuto insistirali. Dijalog otkriva ne samo teološku problematiku, nego i ljudske mentalitete.

Kroz dvadeset godina nakon Sabora nismo još ostvarili mnoga načela. Jedinstvo nije postignuto, ali se naglašava zajedništvo koje doduše nije u potpunom obliku. Neki su nesporazumi oko osnovnih postavki ostali. Tako na primjer prije nekoliko godina začudila nas je vijest o prekrštenju nekih katolika koji su pristupili u Grčku Pravoslavnu Crkvu. Takav postupak očituje uvjerenje da jedna važna lokalna Crkva u pravoslavlju ne drži uopće do valjanosti katoličkog krštenja.

Nekada se može učiniti da smo prilično odmakli u teološkom dijalogu, kao i u dijalogu ljubavi. Ali onda se najednom očituju namisli ljudskih srdaca koje izazivaju snebanje. Recimo, carigradski patrijarh 1984. godine objavljuje po drugi put encikliku iz 1967. godine, u kojoj se s obzirom na »zajedničenje u bogoštovlju« ne pravi nikakva razlika između katolika i ostalih nepravoslavnih kršćana, koji nemaju jednakovrijedne sakramente kao katolici. Tako ono što se na teoretsko-teološkom polju s mukom i naporom postigne, može se jednom odredbom u konkretnoj praksi ukloniti ili osporiti.

Problem unijačenja ili unijatizma — pojam prilično nabijen negativnim prizvukom — predstavlja veoma osjetljivu zapreku u očima pravoslava. Dok unijati, sjedinjeni, za katolike znače korak približenja i formu punog zajedništva ali s različitim crkvenim tradicijama i disciplinama, unijatizam, gledan s pravoslavne strane, značio bi neku vrstu prozelitizma, lošu ideologiju jedinstva i ekumenizma kao povratak istočnih nekafolika kršćana u Katoličku Crkvu, i to preko mosta koji se zove: Istočne Katoličke Crkve. A mi smo katolici, pogotovo sjedinjeni katolici, svjesni koliko su upravo te Crkve u povijesti prepatile zbog svoje vjernosti punini katoličkoga zajedništva.

Perspektive? Dijalog se nastavlja, i u ljubavi i u istini. Dok se ovako mješovito dijalogizira, zanimljivo je da sami pravoslavni, koji su još na prvom rodoskoj konferenciji 1961. programirali Opći svepravoslavni eku-

menski sinod/sabor, još ništa ne govore o datumu održavanja takvoga sabora. Do sada su održane dvije pripravne konferencije, obje u Chambešju u Švicarskoj, 1967. i 1982. Ali o konkretnom sazivu Sabora još nema ni riječi. Bi li mogao ovaj internacionalni teološki dijalog pripomoći i pospješiti taj saziv?

Papa Ivan Pavao II, očito potaknut unutrašnjom željom da što vjernije odgovori Isusovoj volji, godinu dana nakon svoga izbora za Papu oduševljeno odlazi u Carigrad pohoditi patrijarha Dimitriosa I. i govori o svojoj »nestrpljivosti za jedinstvom«. Ekumenizam bi sigurno dobio na značenju da je kroz ovih proteklih šest godina ekumenski patrijarh mogao uzvratiti na Papinu ekumensku gestu svojim pohodom Rimskom biskupu. U svakom slučaju vidimo vrlo pohvalnu praksu da se svake godine razmjenjuju službene delegacije Rima i Carigrada prigodom blagdana sv. Petra (29. VI.) i blagdana sv. Andrije (30. XI). Vjerujemo da će se autentičan dijalog ljubavi i uspješan teološki dijalog još više poticati i uzajamno potpomagati.

II. DIJALOG IZMEĐU KATOLIKA I PRAVOSLAVNIH U NAS

Možemo odmah istaknuti činjenicu da u nas — mislimo u prvom redu na područje Crkve u hrvatskom narodu — nema još službenog teološkog dijaloga između Katoličke i Srpske Pravoslavne Crkve. Postoje u širem kontekstu međufakultetski ekumenski simpoziji, koji se održavaju svake druge godine u ime fakultetâ, ali ne u ime mjesnih Crkava. Međutim, ne bismo mogli reći da ne postoje u određenom obliku kontakti suradnje i sudjelovanja u raznim vjerskim svečanostima na dijecezanskoj ili nacionalnoj razini.

1. Dijalog suradnje i ljubavi

Godine 1959. najavljen je Drugi vatikanski sabor. Sveta je Stolica uputila pozive svim pravoslavnim Crkvama da pošalju svoje promatrače na Koncil. Reakcija je bila različita, kako smo vidjeli. Srpska Pravoslavna Crkva, koja je 1965. stupila kao članica u Ekumensko Vijeće Crkava, poslala je iste godine na četvrto zasjedanje Sabora svoja dva promatrača, prof. Dušana Kašića i prof. Lazara Milina.

U vrijeme i nakon koncila među katolicima u našoj Crkvi otpočelo je živo zanimanje za ekumenski pokret, za prevladavanje naslaganih poteškoća, za ostvarenje saborskih načela i posaborskih smjernica u vezi s ekumenizmom. Moglo se naći osoba sa suzdržanim stavovima, ali nije bilo protivnika i osporavatelja, jer bi time bili ne samo izvan koncilskog hoda, nego i protiv Kristove molitve da svi budemo jedno. Među našim pravoslavicima slušali su se oprečni stavovi. Jedni su bili ekumenski otvoreni, suradnički raspoloženi, i u pisanju i u nastupima, a drugi su osjećali i pokazivali skučenost, čak dotle da su neki nijekali vrijednost sakramenata u Katoličkoj Crkvi.

Na našem terenu od koncilskih dana bilo je više značajnih pothvata, susreta i gesta sa strane hijerarhije, pa i one najviše. Bilježimo neke značajnije događaje.¹⁸

— Godine 1964. đakovački biskup Bäuerlein osniva u svojoj biskupiji »Dijecezanski odbor za sjedinjenje Crkava«, koji se sastojao od šestorice svećenika.

— 1965. izlazi prvi prijevod koncilskog Dekreta o ekumenizmu, *Unitatis redintegratio*, u Vjesniku đakovačke biskupije.

— 1966. splitski biskup Franić organizira ekumenski molitveni susret u svojoj katedrali, prvi takve vrste u našoj Crkvi.

— 1967. naša Biskupska Konferencija osniva »Biskupsku komisiju za ekumenizam«.

— 1968. izlazi u Zagrebu na hrvatskom *Ilustrirana Biblija mladih*, a u duhu ekumenske suradnje 1969. izlazi u Beogradu na srpskom, a 1977. u Skoplju na makedonskom.

— 1970. »Biskupska komisija za ekumenizam« prerasta u stalno tijelo: »Vijeće za ekumenizam BKJ«. To je Vijeće veoma aktivno do danas.

Osim što svake godine priređuje prijevode *Molitve za jedinstvo*, zaslužno je za objavljivanje triju biskupskih poslanica ekumenskoga karaktera: *Pastirski poziv na oživljavanje ekumenskog duha i nastojanja*, 1974; *Pastoralne upute o brakovima među kršćanima različitih vjeroispovijesti*, 1984; *Sveti Metod — apostol i učitelj Slavena*, 1985.

— Od 1977. Vijeće za ekumenizam BK izabralo je Odbor katoličkih stručnjaka za teološki dijalog, u prvom redu s »Nacionalnim savjetom« Ekumenskog Vijeća Crkava za Jugoslaviju, čiji su članovi Srpska Pravoslavna Crkva, Slovačka Evangelička Crkva i Reformirana Kršćanska Crkva.

2. Teološki dijalog među fakultetima

Nakon Koncila u nas je raslo zanimanje za ekumensko gibanje neobično brzo. Počeli su se pojavljivati članci i u stručnim časopisima (Bogoslovska smotra, Crkva u svijetu, Služba Božja, Svesci, Obnovljeni život) i na popularnoj razini (osobito u Glasu Koncila, a od 1970. u mjesečniku Veritas, redovito). U neko se doba čak pokazala potreba da se pokrene i jedan ekumenski časopis koji je izlazio 1966. godine pod naslovom *Poslušni Duhu*, i u kojem su surađivali i pravoslavni kršćani. Prestao je izlaziti, na žalost, zbog pomanjkanja sredstava. Kroz dugo godina vodeće pero na ekumenskom polju u nas bio je prof. T. Šagi-Bunić, koji je svoje ekumenske studije i članke skupio najprije u knjigu *Ali drugog*

¹⁸ Usp. T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Vrijeme suodgovornosti*, II, KS, Zagreb 1982, str. 435—448, gdje je donesen pregled ekumenskog gibanja od 1925. do 1970. a u bilješci 12, str. 534—540 od 1970. do 1981. Vidi također J. KOLARIĆ, *Naša ekumenska baština*, u *Pravoslavni*, izd. Veritas, Zagreb 1985, str. 179—208 (isto, ali bez bilježaha, u *Veritas*, brojevi 1—6, 9—11/1985, u rubrici *Ekumenizam*).

puta nema,¹⁹ a kasnije dopunio i proširio u knjizi *Vrijeme suodgovornosti*.²⁰ Vrlo plodan pisac poslije sedamdesetih godina jest prof. J. Kolarić, tajnik Vijeća za ekumenizam BK.²¹

Godine 1972—73. nastupilo je određeno zahlađenje u ekumenskim odnosima. Tek 1974, nakon spomenutog biskupskoga Poziva na oživljavanje ekumenskog duha, otpočinje novo ekumensko proljeće. Ujesen iste godine, od 23. do 26. rujna održan je u Mariboru *Prvi ekumenski simpozij*, koji je organizirala Teološka fakulteta u Ljubljani, a predavači su bili profesori s dvaju katoličkih fakulteta u Zagrebu i Ljubljani i s pravoslavnog fakulteta u Beogradu. Sudjelovali su predstavnici raznih naših učilišta, katoličkih i nekatoličkih. Tema simpozija bila je: *Pastoralni problemi kršćana u Jugoslaviji u odnosu na sakramente i posebno na Euharistiju*. Predavači triju fakulteta analizirali su značenje i snagu Euharistije za samu Crkvu, posebno u odnosu na fenomen evangelizacije koja je potrebna u našem vremenu i prostoru.²²

Dvije godine poslije, od 21. do 23. rujna 1976, bio je *Drugi međufakultetski ekumenski simpozij* u Lovranu, a priredio ga je zagrebački Bogoslovni fakultet. Bila je obrađena tema *Evangelizacija u našem prostoru i vremenu*. Ocrtna je fenomenologija evangelizacije u katoličkoj i pravoslavnoj sredini te su se tražili konkretni putovi za neposredno evangeliziranje ljudi na domaćem tlu.²³

Treći međufakultetski ekumenski susret organizirao je pravoslavni Bogoslovski fakultet iz Beograda, a održao se od 12. do 15. listopada 1978. u Sumadiji u Aranđelovcu. Raspravljalo se o temi: *Crkva u suvremenom svijetu*. Predavači su bili s triju spomenutih fakulteta, a brojni koreferenti s ostalih katoličkih i pravoslavnih škola. Kad se govorilo o funkciji Crkve u svijetu, koja čovječanstvu donosi Krista — spasitelja, gledišta su uglavnom bila identična.²⁴

Tema *Četvrtog međufakultetskog ekumenskog simpozija*, koji se održao od 22. do 26. rujna 1980. u Ljubljani, bila je: *Duhovni život na našem tlu*. Na simpoziju je dominirala težnja za što iscrpnijim informiranjem druge strane o duhovnosti na vlastitom terenu u prošlosti i u sadašnjosti.²⁵

¹⁹ T. ŠAGI-BUNIĆ, *Ali drugog puta nema*, KS, Zagreb 1969, str. 223—263.
²⁰ J. KOLARIĆ, *Kršćani na drugi način*, izd. Veritas, Zagreb 1976; *Istočni kršćani*, Veritas, 1982; *Pravoslavni*, Veritas, 1985.

²² Usp. AKSA, 39/1974, str. 2—3; Radovi simpozija objavljeni su u *Ekumenski zbornik 1974, V edinosti, Simpozij u Mariboru*, Ljubljana-Maribor 1974, priredili S. JANEŽIĆ, F. PERKO i J. VESENJAK.

²³ Usp. AKSA, 39/1976, str. 2—7; Radovi objavljeni u *Evangelizacija u našem prostoru i vremenu*, KS, Zagreb 1977, priredio A. REBIĆ.

²⁴ Priopćenje u AKSI, 40/1978, prilog, str. 1—6; Radovi u *Crkva u savremenom svetu*, Beograd 1979, priredio Č. DRAŠKOVIC.

²⁵ Priopćenje u AKSI, 39/1980, prilog III, str. 1—7. Tri glavna predavanja objavljena su u zagrebačkom obiteljskom mjesečniku *Kani*: T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Kakvi su Hrvati katolici? Ocrtni profila duhovnog života katoličkog kršćanstva u hrvatskom narodu*, *Kana*, 10/1980, str. 8—17; J. RAJHMAN, *Duhovnost na slovenskom tlu*, *Kana*, 11/1980, str. 8—13 i 43; A. JEVIĆ, *Osnovne karakteristike duhovnog života kod pravoslavnih Srba*, *Kana*, 1/1981, str. 20—23, 2/1981, str. 8—14.

Peti ekumenski simpozij organiziran je u Zagrebu, od 28. rujna do 1. listopada 1982. na temu *Isus Krist jedini spasitelj svijeta — navještaj spasenja danas*. U stilu dotadašnjih simpozija: izložena predavanja i rasprave služe međusobnom zbliženju, osobnom upoznavanju i boljem razumijevanju partnera u dijalogu.²⁶

Sesti međufakultetski ekumenski susret bio je u Studenici, od 27. do 30. rujna 1984. Tema: *Vrijeme Duha Svetoga — vrijeme Crkve*. Obradena je pneumatološka problematika pod tri aspekta: trinitarnim, ekleziološkim i u odnosu na suvremenu stvarnost. U diskusiji je osobito došlo do izražaja teološko pitanje razlikovanja između Božje biti i djelovanja.²⁷

3. Korisnost i izgledi ekumenskog dijaloga

Svi dosadašnji simpoziji — njih šest — pokazali su da daleko više služe kao ekumenska škola i arena samim stručnjacima, profesorima, predavačima i diskutantima, negoli širokim vjerničkim masama. Organizatori i sudionici i jesu zamislili te susrete, predavanja i rasprave na stručnoj teološkoj visini, među fakultetima. Dosada objavljeni radovi sa simpozija pokazuju da su obrađivane teme i s katoličke i s pravoslavne strane slažu jedna do druge, tiskaju jedna uz drugu, ali se iznutra ne prožimaju i u tom smislu organski ne sraščuju. Cio je napor išao i ide daleko više za iskrenim informiranjem druge strane negoli za teološkim međusobnim utjecajem i kompenetracijom. Dosad su li bile birane takve teme koje mogu stajati jedna pokraj druge i biti obrađivane s različitih vidika i od predavača s različitim uvjerenjem. Kao da je to malo? — mogao bi netko prigovoriti. A, kao da je to dostatno? — moglo bi se odgovoriti.

Ipak, premda smo daleko od vrućih tema koje zadiru pod kožu, koje nas stvarno dijele, i koje sigurno predavačima lebde u svijesti li onda kad o tome ne govore — misli se na teme koje su stoljećima izazivale polemika pera i s jedne i s druge strane — ovakvi susreti doista su vrlo korisni i na humanoj, i psihološkoj, i teološkoj ravnini. Stoga se sav dosadašnji ekumenski hod može smatrati bližom ili daljnjom pripremom za teološki dijalog. Bilo je potrebno vrijeme sazrijevanja, upoznavanja, učenja i prilagođenja.

Kako je već rečeno, katolička je strana izabrala Odbor za teološki dijalog još 1977. godine, ali unatoč višekratnom pozivu koji je upućen nekatoličkoj strani, još nema odgovora.²⁸ Ipak, nešto se kreće na razini hijerarhija. Prije dvije godine kardinal Franjo Kuharić, zagrebački nadbiskup i predsjednik BKJ, uputio je poziv Svetom Sinodu Srpske Pravoslavne Crkve da se osnuje Mješoviti odbor pravoslavnih i katolika

²⁶ Priopćenje u AKSI, 39/1982, prilog I, str. 1—5; Radovi u *Isus Krist jedini Spasitelj svijeta, Ekumenski zbornik*, KS, Zagreb 1984, uredili: B. DUDA, J. FUČAK, A. REBIĆ, V. ZAGORAC.

²⁷ Priopćenje u AKSI, 40/1984, prilog, str. 1—6.

²⁸ Usp. J. KOLARIĆ, *Pravoslavni*, Zagreb 1985, str. 190.

za pitanja mješovitih brakova. Čujemo da je ove jeseni stigao pozitivan odgovor i da je izabran spomenuti odbor. Važno je ne gubiti strpljenje i nadu.

Ono što katolike najviše začuđuje jest činjenica da nema zajedničke kršćanske molitve za jedinstvo među pripadnicima raznih vjeroispovijesti. Vijeće za ekumenizam BK nudi već gotovo 15 godina tekstove Molitvenog tjedna za jedinstvo, koje zajednički pripremaju, još od 1966. Ekumensko Vijeće: Crkava (Faith and Order) i Tajništvo za promicanje kršćanskog jedinstva. A ako neke sredine nisu otvorene za zajedničko moljenje, kako će biti raspložene za vrhunski izraz zajedništva — euharistijsku koelebraciju — dar koji se zadobiva ponajviše molitvom. Mi se katolici ipak ne prestajemo nadati, moliti, vjerovati, ljubiti i dijalogizirati bez obzira koliko ćemo pri tome ispasti naivni u očima ovoga svijeta, i doživjeti nepružanje ruke. Budite u miru sa svima, koliko je do vas, rekao bi sv. Pavao (usp. Rim 12, 18). Učinimo što je u našoj moći i kući, a ostalo prepustimo milosrdnom Bogu koji pozna svačije misli, mogućnosti i htijenja.

DIALOGUE BETWEEN CATHOLIC AND ORTHODOX CHURCHES

Summary

1. With the II Vatican Council started so-called dialogue of love as a condition for a theological dialogue. The signs of mutual comprehension and love are now things of every day.

2. The theological dialogue began in 1975 when was named a Catholic Commission and an Inter-Orthodox Commission. These two Commissions grew into an International Catholic / Orthodox Joint Commission consisting of 60 members, bishops and theologians, in 1979. The Commission held three plenary sessions: Patmos-Rhodos 1980, München 1982, Crete 1984. It published a doctrinal document: *The Mystery of the Church and of the Eucharist in the light of the Holy Trinity*, 1982, which contains some important theological points of our common faith.

3. In the relations between the Roman Catholic Church and the Serbian Orthodox Church in our Land we find some signs of a dialogue of love, but there was no official theological dialogue. Three Faculties: Catholic of Ljubljana and Zagreb and Orthodox of Beograd were holding every two years from 1974 an Ecumenical Symposium.

Finally, in 1985 is officially constituted a Catholic/Orthodox Joint Commission for matrimonial questions.